

Bernstorff og Moltke under Krisen 1762.

EN KRITISK UNDERSØGELSE

AF

AAGE FRIIS.

DANSKE Historikere har været enige om, at der var god Forstaaelse og harmonisk Samarbejde mellem J. H. E. Bernstorff og A. G. Moltke, de to mest indflydelsesrige Mænd i Kredsen af Frederik 5.s Raadgivere. Dette fremgaar af P. Vedels Bog „Den ældre Bernstorffs Ministerium“ (1882), af Edvard Holms Afhandlinger og af hans „Frederik 5.s Tid“ (1897) i Danmark-Norges Historie. Mine Forstudier til Bernstorffs Biografi havde allerede før 1910 ført mig til samme Resultat, der vil ligge til Grund for min Fremstilling af den ældre Bernstorffs Statsmandsgæring i Frederik 5.s Konseil i 2. Bind af „Bernstorfferne og Danmark“. Jeg betragtede det som fastslaaet, at de to Mænd støttede og underbyggede hinandens Indflydelse; der foreligger intet om Strid eller Modsætning mellem dem; vi ved næppe nok, at de har været i saglig Uoverensstemmelse om en eller anden af de udenrigspolitiske, økonomiske eller andre Sager, hvorpaa de daglig sammen øvede afgørende Indflydelse. Det overraskede mig derfor i 1913 at møde en helt anden Opfattelse af dette centrale Forhold i dansk Regeringshistorie i hin Tid i en lille Afhandling om Schack Carl Rantzau-Ascheberg, som Professor Arup offentliggjorde i Festskriftet til Edvard Holm (Historisk Tidsskrift, 8. Rk. IV, 3—19). Prof. Arup supplerede tidligere trykte Oplysninger om denne ejendommelige Mand

med adskilligt nyt Materiale og gav en fængslende Skildring af hans Ungdomsaar og Optræden i Aaret 1762. Under Omtalen af Rantzau-Aschebergs bekendte Rejse til St. Petersburg under Krisen April—Maj 1762 tog Forf. med Rette Afstand fra den ældre Overlevering om, at Rantzau paa en eller anden Maade skulde være indblandet i en Sammensværgelse eller have udført noget, der kunde give Anledning til Catharina 2.s senere Uvilje mod ham; han fastslog, hvad Edv. Holm havde overset, at det var efter Tilskyndelse fra København og ikke efter Rantzaus eget Initiativ, at Rejsen blev foretaget. Paa Grundlag af det tidligere af P. Vedel fremdragne Stof samt med Benyttelse af Citater og Brudstykker af den danske Gesandt i Rusland, Grev Gregers Christian Haxthausens Korrespondance med Bernstorff og Moltke fremsatte Prof. Arup (l. c. 11—19) tillige i meget bestemte Udtryk en ganske ny Opfattelse af Forholdet mellem disse to ledende Mænd.

Udgangspunktet tog Forfatteren i Frederik 2.s kraftige Skildring af den Panik, der herskede i København, da Zar Peter 3.s Angreb truede. Den preussiske Konge udtalte da, „at de danske Ministre var saa bange som de fejge Pjalte, der drukner sig for at slippe for at blive skudt,“ og Bernstorff „var aldeles uvirksom i sin ubeherskede Rædsel.“ Forf. fandt, at denne Skildring „vistnok laa Sandheden nær“, og at Moltke (hvem Frederik 2. for Resten kaldte en svag og frygtsom Person¹) under den bernstorffske Frygt og Uvirksomhed havde fundet det fornødent at handle. Han havde under sin Gennemlæsning af Depecher og Ordre lagt Mærke til en Depeche, som Grev Haxthausen² 29. Decbr. 1761/9. Jan. 1762 havde indsendt. Heri havde Gesandten straks efter Tronskiftet i Rusland foreslaaet at sende derover „en Mand,

¹ Polit. Korrespondenz XXI, 324, sml. 285 og 336.

² En stor Del af de af Haxthausen indsendte Depecher fra Januar—Maj 1762 har i en Aarrække været forlagt, og Prof. Arup havde derfor ikke kunnet benytte dem, men kun de — iøvrigt i alt væsentligt, men dog ikke helt konforme — Koncepter. I Marts 1919 fandtes Depecherne ved et Tilfælde, indlagt blandt Depecher fra St. Petersburg fra 1801.

som ved sin egen personlige Magtfuldhed kunde faa Indflydelse paa, true og tæmme“ Zaren; det maatte efter Haxthausens Tanke være en Ambassadør, som kunde optræde med nogen éclat, en Officer, som havde en let og behagelig Form, som var smidig nok til at gaa ind paa Zarens hele Tankegang og som forstod at fængsle ham. Efter A.s Opfattelse vilde Bernstorff ikke paa nogen Maade afsende en saadan Mand, „der ikke hørte til hans egen diplomatiske Klan“, til St. Petersburg, for at ikke en saadan „Outsider“ skulde kunne „reussere i en Sag, hvor Bernstorff selv følte sig sat ganske mat“; han vaklede „mellem Frygt og Uvilje“. Moltke derimod „fandt det fornødent at handle“; han greb den af Haxthausen udkastede Tanke, og „uanset Bernstorff“ besluttede han gennem Æventyreren Magnus Beringskjold at sende den begavede Officer, Grev Schack Carl Rantzau-Ascheberg som hemmelig og ekstraordinær Emissær til St. Petersburg. Rantzau var paa dette Tidspunkt ude af dansk Krigstjeneste, vistnok til dels paa Grund af Uvenskab med Moltke og Bernstorff, fjernet fra Embedsstilling og Fædreland. Han opholdt sig i Danzig, og han opfyldte — efter Prof. A.s Opfattelse — netop alle Haxthausens Fordringer til en saadan Udsending. Det slog derfor, mener Forf., Moltke, at her var en Mand som den, Haxthausen havde foreslaaet. Da Beringskjold i Marts var kommet til København „til Samtaler med Moltke“, iværksatte Overhofmarskallen denne Tanke, fra først af skjult for Bernstorff. Han sendte Beringskjold til Danzig med Ordre til Rantzau om at gaa til St. Petersburg for gennem sine Venner i Zarens Omgivelser, særlig Zarens Fætter, Prins Georg af Holstein-Gottorp, at skaffe sig Adgang til ham og faa ham under sin personlige Indflydelse. Moltkes Foretagende kunde dog „ikke længe holdes skjult for Bernstorff“; ved Uddrag af Bernstorffs Skrivelser til Gesandten i St. Petersburg søger Prof. Arup derefter at vise, hvilken Uvilje og Frygt der griber Bernstorff, da han kommer paa Spor efter, hvad Moltke har for; han føler, at hele hans Stilling er undergravet. „Nu gælder det ikke mere bare Danmarks Frelse, nu gælder det Bernstorffs

Udenrigsministerportefeuille. Nu maa Bernstorff gribe til, skjult for Moltke“. Den Udvej, Bernstorff vælger, er da at benytte en — efter Forf.s Fremstilling — „ny Forbindelse“, som Haxthausen „trods Bernstorffs stadige Afvisninger“ har skaffet sig i St. Petersburg, nemlig Caspar von Saldern. Medens Beringskjold henter Rantzau i Danzig og begiver sig med ham af Sted til St. Petersburg, „har det været nødvendigt at underrette Bernstorff om, at Rantzaus Sendelse var besluttet“. „Da ved Meddelelsen herom Moltkes Planer i deres fulde Omfang først var gaaet op for Bernstorff, fik denne sin hele Kampkraft igen“ og satte den officielle diplomatiske Maskine, som han havde til sin Raadighed, i Gang. Han foretog „sit afgørende Modtræk“ ved Ordre til Haxthausen, hvem han befalede ikke paa nogen Maade at indlade sig intimt med Rantzau, hvorimod han skulde behandle Saldern med den største Fortrolighed; „saa fuldstændig og hovedkulds kastede Bernstorff sig af Frygt for Moltke og Rantzau i Armene paa Saldern“. Under disse Forhold blev Rantzaus Sendelse frugtesløs. Han „kæmpede med svigefulde Venner mod en altfor kolossal Overmagt“. Saldern var betaget af en voksende Frygt for, at Rantzau skulde kunne udrette noget; han bagvaskede Rantzau ved over for Zaren at skildre ham som en ilde-sindet dansk Spion. Selv Haxthausen „kom til at føle megen Sympati for denne brillerende, højtbegavede, trofaste Mand, om hvem han vidste, at han *skulde* tabe“. Resultatet blev, at Rantzau intet kunde udrette. Bernstorff glædede sig over, at Beringskjold, Moltkes Fortrolige, var af en saadan Art, at hans Selskab med Rantzau havde kompromitteret denne i St. Petersburg. „Thi det havde gjort, at Moltke maatte foretage et Tilbagetog for den Gang“.

„Da det hele var forbi, fik Rantzau til sin Overraskelse at mærke, at han ud af alt sit Arbejde kun havde, at Bernstorff hadede ham heftigere end nogensinde før, og at Moltke — selvfølgelig næsten ikke mere kendte ham. Behøver vi endnu at spørge om Aarsagen til Rantzaus Vrede mod Moltke og Bernstorff?“

Hovedtanken i Prof. Arups Fremstilling er klar og me-

get kategorisk formuleret; den aktmæssige Underbygning forekom mig dog straks meget svag, og efter mit Kendskab til Kildematerialet maatte jeg nære Tvivl om Fremstillingens Rigtighed. Hvis den fremførte Paastand om en alvorlig Modsætning mellem Bernstorff og Moltke blev opretholdt, maatte den nødvendigvis ændre Opfattelsen af de to Mænds hele Forhold. Jeg har derfor, særlig af Hensyn til det centrale Spørgsmaals Vigtighed, fundet det rigtigt paany at gennemarbejde hele Stoffet, og som en Exkurs fra de paagældende Afsnit af 2. Bind af „Bernstorfferne og Danmark“, der er under Trykken, redegør jeg i det følgende for Rantzaus Sendelse til St. Petersburg og Moltkes og Bernstorffs Stilling dertil.

I.

Kildematerialet.

Om Rantzaus Ophold i St. Petersburg 1762 har først C. Molbech gjort nogle Bemærkninger (uden Kildecitat) i Nytt historisk Tidsskrift IV, 568—69, hvorefter P. Vedel i en unavngiven lille Afhandling i Danske Samlinger IV, 289—97 (1868—69) paa Grundlag af Akter i Udenrigsministeriets Arkiv (nu i R. A.) behandlede Spørgsmaalet. Han benyttede hertil de originale Depecher fra den danske Gesandt i St. Petersburg, Grev Haxthausen, enkelte af Bernstorffs Noter til Haxthausen, der findes i Bernstorffs Koncepter, i Udfærdigelserne og i Afskrifterne i Geheimeregistraturen, samt en lille Pakke Breve, som Rantzau under sit Ophold i St. Petersburg tilskrev Grev Haxthausen.¹ Senere, da Vedel skrev sin Bog om „Den ældre Bernstorffs Ministerium“, fremstillede han udførligt Forhandlingerne i Rusland i 1762 og gav i denne Fremstilling (189 f.) forskellige Oplysninger, som tyder paa, at han vistnok kendte

¹ Denne Pakke Breve har nu, efter at de paagældende Akter var afgivet til Rigsarkivet, ikke været til at finde; kun et enkelt Brev fra Rantzau til Haxthausen findes i Rigsarkivet, indlagt mellem Haxthausens Depecher Nr. 103 og 104 fra 1762. Dette Brev af ²⁵/₄ er ikke omtalt af P. Vedel i hans Afhandling i Danske Samlinger, men i Uddrag aftrykt i Arups Afhandling 14.

andre Akter, der havde Betydning for Forstaaelsen af Rantzaus Sendelse. Disse Akter, der findes i Rigsarkivet, Tyske Kancellis udenlandske Afdeling (R. A. T. K. U. A.), Rusland A II, har jeg inddraget under Undersøgelserne. Det er en Brevveksling mellem Bernstorff og Caspar von Saldern, samt deres Mellemand, Friderich Wilhelm Otte, Kancelliraad og Borgmester i Eckernförde, og andre Personer i Hertugdømmerne, gennem hvilke Bernstorff stod i Forbindelse med Saldern og det holsten-gottorpske Hof. Hertil kommer yderligere et Læg Breve fra 1761—62, der klarlægger Bernstorffs og Moltkes Forhold til Magnus Bering-skjold og dennes Forbindelse med Rantzau (R. A. T. K. U. A. Rusland A II. Korrespondanceakter vedrørende Mageskiftet I, 1759—66). Yderligere maatte det ligge nær at gennemgaa Indberetningerne fra den danske Resident i Danzig, Kuus, der kunde indeholde Oplysninger om Rantzau (R. A. T. K. U. A. Danzig B.) samt Breve fra en ekstraordinær dansk Afsending til Danzig, Kaptajn Abercorn, der oplyser, hvad der fortælles om Rantzaus Besøg i Rusland (R. A. T. K. U. A. Rusland A II Korrespondanceakter vedrørende Mageskiftet I, 1759—66). Ved sin Fremstilling af Rantzaus Forhold i 1762 citerer Professor Arup Haxthausens Depecher og særlig hans Brevkoncepter (R. A. T. K. U. A. Rusland X, 2, samt i R. A. Privatarkiver, Haxthausens Papirer). Jeg mener nu at have udnyttet dette Materiale fuldt ud, for saa vidt angaar det foreliggende Spørgsmaal. Alt det her nævnte Materiale har under Spørgsmaalets tidligere Behandling foreligget i Udenrigsministeriet, henholdsvis Rigsarkivet; kun den omtalte Brevpakke fra Rantzau til Haxthausen har i de senere Aar ikke været til at finde, ligesaa lidt som et „projet d'accomodement“, der omtales i Haxthausens Depeche af 10. Maj (aftrykt i Uddrag hos Arup 16—17). Om Vedel har kendt dette „projet“, maa henstaa; hans Viden om dets Indhold (sml. Danske Samlinger IV, 292—93) kan godt alene stamme fra det udførlige Referat deraf, som Haxthausen giver i sin Depeche af 19/30 April. Nyt, for de tidligere Forfattere utilgængeligt Materiale af Betydning har jeg forgæves søgt at fremdrage; ved Hen-

vendelse til Statsarkivet i Berlin er der blevet svaret mig, at Rantzau ikke er omtalt i Indberetningerne fra St. Petersburg i April—Maj Maaned 1762. Fra Rigsarkivet i Stockholm har jeg gennem Hr. Registrator Hj. Bergstrand faaet Afskrift af den eneste, lidet betydningsfulde Depeche fra St. Petersburg, hvori Rantzau-Ascheberg er nævnt.

II.

Bernstorffs Bestræbelser.

Som fremstillet i P. Vedels og Edvard Holms Skildringer af den politiske Situation i 1761—62, forberedte Bernstorff sig utrættelig og alsidig paa at møde Carl Peter Ulriks Hævnplaner, allerede før Kejserinde Elisabeths Død gav ham den fulde Magt i Hænde. Forsøg blev gjort paa at vinde Støtte hos andre europæiske Stormagter og i Zarens Omgivelser. Kun Ukendskab til Akterne kan forklare den Opfattelse, at Bernstorffs naturlige Frygt for Ruslands Overmagt paa noget Tidspunkt lod ham være „uvirksom“. Den danske Gesandt, Grev Haxthausen fortsatte det Arbejde paa at vinde indflydelsesrige Personligheder i mere eller mindre fremtrædende Stillinger, som de tidligere danske Gesandter havde sat i Gang. Han arbejdede allerede før Tronskiftet sammen med den engelske Gesandt, Sir Robert Keith, den eneste af Stormagtsgesandterne i St. Petersburg, der støttede de danske Interesser og havde personlig Sympathi for Danmark. Den bevarede Korrespondance viser, at der med Hensyn til Arbejdet for at skaffe nye Forbindelser i Zarens Omgivelser ikke var mindste Modsætning mellem Gesandten og Bernstorff; Bernstorff afviser aldeles ikke, saaledes som Prof. Arup paastaar (12—13), bestandig Gesandten Bestræbelser for at tilvejebringe nye Forbindelser. Planen om at knytte Forbindelse med Caspar von Saldern udgik ikke fra Haxthausen; Bernstorffs Opmærksomhed var allerede i 1761 — paa hvilket Tidspunkt er iøvrigt ikke nøje fastslaaet — henledt paa Saldern, der spillede en vis Rolle i Holsten-Gottorp. Under Omstændigheder, der ikke er fuldt udredet, havde han

mistet sin Stilling i Holsten, og i Juli Maaned 1761 var han kommet til St. Petersburg, hvor han hurtig vandt megen Gunst og Indflydelse hos Storfyrsttronfølgeren¹.—I December 1761 var Bernstorff i Færd med at knytte intim Forbindelse med Saldern gennem dennes Ven Kancelliraad F. W. Otte, gennem hvem han skaffede sig Underretning om den holsten-gottorpske Politik. Saldern skulde betales i klingende Mønt eller paa anden Maade, men først naar han havde ydet Tjenester af Værdi. Efter Tronskiftet i Rusland 5/16 Jan. 1762 fortsattes Forhandlingerne, og i Februar Maaned sendtes en Broder af Saldern, der var Kaptajn i dansk Tjeneste, sammen med en anden holsten-gottorpsk Adelsmand til St. Petersburg for at overbringe Meddelelser fra den danske Regering til Saldern og fremme hans Iver. Haxthausen blev ved en Note fra Bernstorff af 1. Febr. 1762 underrettet om Regeringens Hensigter med Saldern, der efter Tronskiftet af Peter 3. var blevet udnævnt til Konferensraad og havde faaet en betydelig Indflydelse paa Chefen for det holsten-gottorpske Kancelli i St. Petersburg, Geheimeraad Wolff.² Fra midt i Februar er der fast Forbindelse mellem Haxthausen og Saldern, og i denne er Sir Robert Keith indviet. 14./25. Febr. havde Haxthausen en lang fortrolig Drøftelse med dem og aflægger Beretning derom i Depeche Nr. 86 af 16./27. Febr.,³ der efter Modtagelsespaaskriften først er kommet Bernstorff i Hænde 11. April. Gennem de to Mænd bliver Haxthausen stadig orienteret om Zarens Stemninger, militære og politiske Planer over for Danmark. Saldern stod i Korrespondance med Frederik 2. af Preussen, hvad der under de foreliggende Forhold ogsaa havde nogen Værdi.⁴ Man raadslog om de Midler, der skulde tilvejebringe en for Danmark gunstig Løsning af den holstenske

¹ Salderns Bevægelser i 1761 kan følges gennem Brevene fra ham til Otte. Sml. Zeitschr. f. schl.-holst.-lauenb. Gesch. 1894, 184 f.

² Vedel: Den ældre Bernstorffs Ministerium, 197; Udviklingen belyses iøvrigt gennem Haxthausens Depecher.

³ Hvor intet andet angives, citeres Haxthausens Depecher efter Udfærdigelserne.

⁴ Se bl. a. Haxthausens Depeche Nr. 107 af 1762 ^{23/2}/₁₃.

Konflikt, afvende Krigen eller trække dens Udbrud i Langdrag, bl. a. ved en Mæglingskonference i Berlin eller andetsteds i Nordtyskland, hvor Saldern skulde se at blive Zarens Befuldmægtigede og dreje Forhandlingerne mest mulig til Bedste for Danmark. Efter Forhandling med Saldern sendte Haxthausen Forslag til København om, hvem man i Kejserens Omgivelser skulde søge at vinde og bestikke, saavel Personer i højere Stillinger som „des petits gens“, hvis Betydning man ikke burde undervurdere. Efter Zarens desperate Temperament burde enhver tænkelig Paavirkning paa ham forsøges. Naar i Korrespondancen mellem Haxthausen og Bernstorff i Vintermaanederne Saldern af Bernstorff omtales som „votre nouvel ami“ eller „votre nouvelle liaison“, ligger deri intet om, at Saldern er en Forbindelse, som Haxthausen „trods Bernstorffs stadige Afvisninger“ har skaffet sig.¹ I April—Maj havde Bernstorff ingen Anledning til „fuldstændig og hovedkulds at kaste sig i Armene paa Saldern“ (Arup 15). Forbindelsen med ham var indledet paa Bernstorffs Initiativ allerede før Tronskiftet; den knytttes paa samme Tid, saavel gennem Haxthausen, Sir Robert Keith, som gennem Konferensraad Otte, Kaptajn Saldern og deres holstenske Kreds.

Et Hovedpunkt ved Forbindelsen med Saldern var dens absolute Hemmeligholdelse. Det var fra første Færd fra Salderns Side saavel over for Otte som over for Haxthausen gjort til en Betingelse, at det omhyggeligt skulde skjules, at han havde Forbindelse med den danske Gesandt eller den danske Regering. Zaren bruger ham uden Forbehold som Raadgiver ved sine Planer mod Danmark, og Saldern maatte give Raad og Forslag om deres Udførelse. Naar Prof. Arup siger (13), at Saldern „ganske simpelt er til Fals for Penge“, overser han Vedels og Holms Paavisning af, at Salderns Motiver var mere sammensatte.² Saldern ønskede saavel af personlige som af politiske Grunde en Udsoning mellem Danmark og Zaren; med stor Smi-

¹ Arup 13.

² Sammenlign Holms Afhandling om Casper von Saldern i H. T. 4. R., III, 83 og P. Vedel: Den ældre Bernstorffs Ministerium, 198 f.

dighed virkede han derfor, men dette Dobbeltforhold som Zarens Raadgiver og den danske Regerings Tillidsmand krævede den yderste Forsigtighed. Akterne viser, hvor snu han balancerede, og hvorledes han f. Eks. aldrig vovede at give sine Raad til Zaren et saa danskvenligt Udtryk, som han i og for sig ønskede; han forklarede Haxthausen, at han var nødt til at „declamer un peu contre nous“ „dans les antichambres pour cacher mieux son jeu“. ¹ Men „dans le cabinet et au prince même“ vilde han føre et helt andet Sprog. Han krydsede i smaa Slag op mod Vinden og fremhævede ærligt, at det var tvivlsomt, hvor langt frem mod en fredelig Løsning det kunde lykkes ham at komme. Men det er klart, at hans Indflydelse paa Zaren vilde være forbi, hans Stilling, ja personlige Sikkerhed alvorlig truet i samme Øjeblik, som det blev opdaget, at han spillede under Dække med dem, hvem Zaren bærede med sit glødende Had. Det kunde meget vel, som Haxthausen en Gang skrev, „koste ham hans Hoved“. ² Dette er Aarsagen til, at Haxthausen og Bernstorff i alle disse Maaneder omhyggelig skjulte Forbindelsen med Saldern for alle undtagen for Sir Robert Keith og den otteske Kreds. Haxthausen og Saldern brugte alle mulige Forsigtighedsregler, naar de mødtes; Saldern var utilfreds med, at hans Broder og en Ven af denne kom til St. Petersburg, da det kunde vække Mistanke om, at de var Budbærere fra København, og de opførte en hel Komædie for at gøre det troligt, at Kaptajn Saldern havde et ganske andet Formaal med sin Rejse, nemlig at komme i holsten-gottorpsk Tjeneste. ³ Forbindelsen blev holdt strængt hemmelig over for Haxthausens mere eller mindre tvivlsomme Forbindelser ved Kejserens Hof. ⁴ Selvfølgelig maatte Hemmeligheden ogsaa bevares, da den danske Regering besluttede i St. Petersburg at anvende et Par Emissærer, hvoraf den

¹ Depeche fra Haxthausen Nr. 86, 1762 ¹⁶/₂/²⁷/₂ Fol. t.

² Brev til Haxthausen fra Bernstorff 1762 ²⁰/₅/⁰/₆ Fol. t.

³ Se bl. a. Depeche fra Haxthausen Nr. 93, ⁵/₃/¹⁶/₃ Fol. 19 og Nr. 100 ²⁹/₃/⁹/₄, Fol. t.

⁴ Se f. Eks. Depeche fra Haxthausen Nr. 108 II, 1762 ²⁹/₄/¹⁰/₅.

ene var nøje knyttet til en af Salderns Fjender, der just i disse Maaneder kæmpede med ham om Zarens Gunst. Prof. A. citerer (13) et post scriptum til en Depeche fra Bernstorff til Haxthausen af 30. Marts, hvori det anmeldes, at en saadan Emissær, Beringskjold, vilde komme til St. Petersburg, og Gesandten faar Ordre til ikke at lade ham ane noget om „votre nouvelle liaison“ med Saldern: „Tout seroit perdu“, skriver Bernstorff, „s'il en avoit la moindre connaissance“. Arup opfatter dette Udtryk som „alt vilde være tabt — for Bernstorff“, idet dennes Ministerstilling vilde være undergravet, hvis den nye Emissær og ikke Saldern gennemførte den ønskede Paavirkning af Zaren. Dette er efter mit Skøn en særdeles kunstig Fortolkning og beror paa Misforstaaelse af Stillingen. Bernstorff frygter, at Forbindelsen med Saldern kunde blive røbet, saafremt Beringskjold, der stod i begrundet Mistanke for Dobbeltspionage, fik Nys om den;¹ han var knyttet til Salderns Fjende, Kammerherre Brockdorff og var en saa dreven Herre, at han hurtigt vilde opdage, hvad der ved Zarens Hof lod sig gøre ud af en Viden om Salderns Dobbeltspil. Hvis Forbindelsen røbedes, var den Aktion, som Bernstorff havde iscenesat, mislykket; Zarens Forbitrelse mod Danmark vilde blive forøget. Derfor skulde Haxthausen holde de to Aktioner, den saldernske og den beringskjoldske, ude fra hinanden og lade de to Hære rykke frem ad hver sin — for den anden Part skjulte — Vej. Dette var i nøje Overensstemmelse med Gesandtens egen Opfattelse, som stadig gav sig Udtryk i hans Depecher.

III.

Beringskjold.

Bernstorff og Moltke ønskede at have mere end en Streng paa deres Bue. Det var saa vanskeligt at paavirke Zaren, at de ansaa det for nødvendigt at forsøge derpaa fra flere Sider. Straks efter Tronskiftet havde Grev Haxt-

¹ Se f. Eks. Koncept til Brev fra Haxthausen til Schack 1762 10/5/21/5, Haxthausens Papirer (R. A. Privatarkiver).

hausen foreslaaet Bernstorff at øve Indflydelse paa Zaren ved at afsende en ekstraordinær Ambassadør til Rusland til Afløsning af ham selv¹. Det skulde være en Mand, der baade ved sin fremtrædende Embedsstilling og ved sine personlige Egenskaber kunde gøre Indtryk paa Kejseren. Haxthausen tænkte dog slet ikke, saaledes som Arup (11) synes at mene, paa en Mand af Rantzau-Aschebergs Art, „en Outsider“, men paa en ganske bestemt højtstaaende dansk Militær, der hørte til Bernstorffs og Moltkes Kreds, nemlig Overkrigssekretæren Grev Conrad Wilhelm Ahlefeldt, hvem han ansaa for en Mand, „qui peut vivre avec quelque éclat“, hvad Rantzau-Ascheberg paa Grund af sine ødelagte økonomiske Forhold aldeles ikke kunde gøre. Hvorvidt Ahlefeldt, hvem Haxthausen karakteriserede som „en Militær med en let og behagelig Omgangsform og med Evner til at træffe Zarens Smag og forstaa at fængsle ham“, var den rette Mand, kan vel være tvivlsomt, men der blev ikke noget ud af Tanken. Zaren vilde ikke sende en Ambassadør til København for at notificere sin Tronbestigelse, saaledes som han tænkte at gøre til det beslægtede gottorpske Kongehus i Sverige, og Haxthausens Venner, særlig Sir Robert Keith, fraraadede stærkt paa det daværende Tidspunkt at sende en dansk Ambassadør til St. Petersburg; Sendelsen vilde næppe blive vel modtaget.²

Derimod besluttede Bernstorff og Moltke at bruge i St. Petersburg en af de højst tvivlsomme Personer, der i det 18. Aarh. som i de senere Tidens Diplomati anvendes til for god Betaling at spionere eller gøre anden ekstraordinær Tjeneste bag Kulisserne. Det var den dansksødte Æventyrer Magnus Beringskjold (født 1721), der i 1750erne drev sit Spil i Nordtyskland, hvor han havde Forbindelser i holsten-gottorpske Kredse, særlig med Geheimeraad, senere Overkammerherre Brockdorff, der indtil Tronskiftet havde

¹ Brev af 1761 ^{20/12}/1762 ^{9/1}, Fol. 2.

² Depeche fra Haxthausen Nr. 93 af 1762 ^{15/3}/^{26/3} Sml. Depeche Nr. 93. III, 1762 ^{13/3}/^{24/3} Fol. 7, 14—15.

haft Indflydelse hos Carl Peter Ulrik¹. Beringskjold havde opereret for den danske Regering i Holsten og Rusland, hvor den tidligere Gesandt Osten havde brugt ham som Spion; han ansaas for at være parat til at sælge sig til den højst bydende; han var, som Haxthausen lejlighedsvis udtrykte sig, „en trois mots un coquin à double manteau“.² Bernstorff kendte Beringskjolds Rygte, men Vurdering af Mennesker, særlig af denne Art Mennesker, var ikke hans Styrke, og han syntes trods alt at have haft forholdsvis gode Tanker om Beringskjolds Motiver og Bevæggrunde. Haxthausen bemærkede,³ at det „mauvais sujet“, Beringskjold, „cependant a forte protection à Copenhague“, og Bernstorff skrev,⁴ da han meddelte Gesandten Beringskjolds Sendelse, at „han visselig var velsindet“. Han havde vel sagtens brugt ham, fordi han bragte gode Meddelelser, og paa Grund af hans Forbindelse med Overkammerherre Brockdorff, gennem hvem han maaske kunde øve nogen Indflydelse paa Storfyrsttronsfølgeren eller i alt Fald skaffe Oplysninger om, hvad der foregik blandt hans Omgivelser. Ved Nytaarstid 1761—62 havde man ganske vist gennem Meddelelser fra Hertugdømmerne faaet Indtryk af, at Kammerherre Brockdorffs Stilling var meget usikker, og at han laa i aabent Fjendskab med Saldern, hvis Stjerne var i hastig Stigen,⁵ men Forholdet var endnu paa dette Tidspunkt ikke klart. Først 17. Marts modtog Bernstorff en Depeche fra Haxthausen af 1./12. Febr., hvori det meddeltes, at Brockdorffs Aktier stod meget lavt.⁶ Samtidig med at man ved Tronskiftet iværksatte Tanken om at søge en Støtte hos Saldern, besluttede man at prøve, hvad man i St. Petersburg kunde udrette gennem Beringskjold.

¹ Om Beringskjold se Biogr. Lex. II, 127 f. og der citerede Kilder.

² Ovciterede Konzept til Brev fra Haxthausen til Mack 1762 10/5/21/5.

³ Sammesteds.

⁴ Ordre til Haxthausen 20/3 (Geh. Reg.) aftrykt Arup 13.

⁵ Ordre fra Bernstorff til Haxthausen 1762 1/2 (Geh. Reg. Fol. 37).
Ottes Breve til Bernstorff samt Adrianis Breve til samme (R. A. T. K. U. A. Ruslaud A. II. Korrespondanceakter vedr. Mageskiftet I).

⁶ Nr. 80 (Double par Le Nord) Fol. 8.

I første Halvdel af 1761 havde Beringskjold været i Rusland.¹ Derefter havde han strejft rundt snart i Preussen, snart i Pommern, og fra September af opholdt han sig mest i Danzig, optaget af at skaffe Oplysninger om politiske og militære Forholdsregler i Preussen, Polen og Rusland. Under sit Ophold i Rusland havde han søgt at presse Penge af Haxthausen og gjort et meget slet Indtryk paa denne. I en Note til Haxthausen af 1. Febr. 1762² spurgte Bernstorff, om Gesandten ikke havde hørt noget til Beringskjold, da han selv i et Par Maaneder ikke havde hørt noget fra ham. „Jeg er sikker paa, at hans Hensigter er gode“, tilføjede Ministeren. „Han vil være os til ringe Nytte, da han staar paa en daarlig Fod med Saldern, og kun har Kredit hos Brockdorff, men man kunde dog altid faa et eller andet at vide gennem ham“. Tanken om vedvarende at anvende Beringskjold har saaledes øjensynlig paa dette Tidspunkt beskæftiget Bernstorff. Hans Note krydsedes imidlertid af en Depeche fra Haxthausen af 22. Jan./2. Febr., hvori Gesandten dels meddelte, at Beringskjold strejfedes rundt i Tyskland, dels udtalte, at han vanskeligt kunde komme tilbage til St. Petersburg, idet han maatte vide, „at han ikke var elsket af sin Herre, og at man mistænkte ham for at være i Forbindelse med os.“ Inden denne Depeche kom til København, havde Bernstorff faaet Forbindelse med Beringskjold. Ved Nytaarstid havde denne været ved fra Danzig at søge ind i Rusland, men midt i Januar rejste han pludselig til Hamburg og derfra i den største Hemmelighedsfuldhed til Danmark under Foregivende af Familieanliggender. 9. Febr. kom han til København og søgte straks Bernstorff, med hvem han i de følgende Uger havde Forhandlinger. 16. Febr. havde han med Bernstorff aftalt en Lønskrift for en Korrespondance under den Ekspedition, paa hvilken han straks derefter begav sig. I Breve til København fra den følgende Tid,

¹ Depeche fra Haxthausen til Bernstorff Nr. 77 (double) 1762 ²²/_{1/2}/₂
Fol. d. Brev fra Beringskjold til København i det ovenfor S. 322 omtalte Læg i R. A.

² Geh. Reg. Fol. 37.

der af Bernstorff er forsynet med Modtagelsespaategning, omtaler han Forbindelse og Forhandling med Moltke, men Enkeltheder i deres Aftaler kendes ikke. Sidst i Februar tog han til Hamburg, og uagtet hans Mission skulde være hemmelig, saa var han meget aabenmundet. 5. Marts indberettede den danske Agent i Hamburg, Hr. von Johnn, til Bernstorff, at Beringskjold, der efter nogle Dages Ophold i Hamburg var rejst til St. Petersburg, havde antydet, at han havde faaet betroet en Kommission fra det danske Hof.¹ Johnn havde søgt hos dem, der havde fortalt ham dette, at fjerne enhver Tanke om, at det danske Hof som Tillidsmand kunde bruge en Person som Beringskjold, „un homme dont le caractère était si bien connu“. Beringskjolds Tjener havde heller ikke lagt Skjul paa Formaalet med sin Herres Rejse; han havde skrevet derom til en Ven i St. Petersburg i et Brev, der blev opsnappet af det russiske Politi, før Beringskjold endnu kom over Ruslands Grænse.² Omtrent 1. Marts rejste Beringskjold fra Hamburg over Perleberg til Berlin; ved 10. Marts kom han til Danzig. Fra sin Rejse indsendte han med Benyttelse af den aftalte Lønsskrift Beretninger til København og fortalte, hvad han havde opsnuset om Forhandlingerne mellem Zaren og Frederik 2. og set af preussiske eller russiske militære Troppesamlinger, Depoter etc. Endvidere fortæller han, at han efter Aftale i Danzig havde henvendt sig til „den bevidste Ven“ d. v. s. Grev Rantzau-Ascheberg for at faa ham med til Rusland. Paa Grund af Grevens Rejseforberedelser havde han maattet opholde sig længere, end han havde ønsket, i Danzig. Først 25. Marts tog de to Mænd af Sted. Et Brev fra Beringskjold af 24. Marts, som findes mellem de i et Læg med Paaskrift „Beringskjold“ samlede Papirer, tyder paa, at Beringskjold ikke har været begejstret for at skulle have Rantzau med sig; han siger, at det for ham paa nærværende Tid er et „malum necessarium“, men „maae nu tilstaae, hvad De ved seneste Samtale i det mindste et Par Gange sagde mig,

¹ R. A. T. K. U. A. modtaget 9/3.

² Apostille til Dep. fra Haxthausen Nr. 103, 9/4/20/4.

at jeg icke kiendte ham ret den Tiid, hvilket jeg siden til Visse har lært“. Det ses ikke, om „De“ er Bernstorff eller Moltke.

Det her oplyste viser efter mit Skøn uimodsigeligt, at det ikke er „uanset Bernstorff“ eller paa nogen Maade bag dennes Ryg, at Moltke giver Beringskjold Ordre til at tage Rantzau med til Rusland. Beringskjolds Breve, der umiddelbart efter Ankomsten kom i Bernstorffs Hænder, omtaler Forhandlinger med Rantzau og Forhandlinger med Moltke; enhver Tanke om, at Moltke er gaaet uden om Bernstorff i denne Sag eller først paa et senere Tidspunkt efter Beringskjolds Afrejse fra København har givet ham Besked, er udelukket. Det er efter Aftale med Bernstorff, maaske efter hans Initiativ, at Beringskjold er rejst til Danzig for derfra at tage til Rusland og arbejde for danske Interesser; det er ligeledes efter Formen for hans Indberetninger givet, at det er med Bernstorffs Vidende, at han i Danzig henvender sig til Rantzau-Ascheberg for at faa ham med til St. Petersburg. Efter Meddelelser, som Rantzau, da han midt i April kom til St. Petersburg, gav Haxthausen,¹ havde Beringskjold i Danzig overbragt Rantzau Breve „d'authorité très respectable de Copenhague“, „contenant d'avoir une croyance entière et parfaite à ce qu'il lui proposerait de faire“, „et Beringskjold ayant voulu que comte Rantzau fit avec lui le voyage à Petersbourg pour agir en notre faveur et moyenner un accomodement il s'y est prêté“. I et Brev til Moltke udtaler Haxthausen,² at Rantzau havde sagt ham, at han var rejst til St. Petersburg „par une obéissance complete aux desirs et volontés de Votre Excellence qui par Beringskjold lui sont parvenus“. De Breve, Rantzau gennem Beringskjold havde modtaget, havde han ikke kunnet forevise Haxthausen, da han af Forsigtighed havde ladet dem ligge i Danzig hos sin Hustru.³ Dette er alt, hvad vi ved om Sammenhængen,

¹ Depeche fra Haxthausen Nr. 105 1762 ^{16/4/27/4}, Fol. 2.

² Koncept til Brev til Moltke 1762 ^{29/4/30/5}, R. A. T. K. U. A. blandt Haxthausens Depechekoncepter.

³ Haxthausens Depeche Nr. 105 1762 ^{16/4/27/4} Fol. 6.

men deraf fremgaar, at Bernstorff og Moltke har sendt Beringskjold til Rusland, for at han gennem sine Forbindelser skulde arbejde for en god Løsning af den holsten-gottorpske Sag; de har paalagt ham at faa Rantzau med til St. Petersburg. Man har i København nok vidst, at Grevven havde gode personlige Forbindelser ved det russiske Hof, særlig med Brockdorff, gennem hvem han nogle Aar tidligere, dog uden Resultat, havde forsøgt at træde ind i russisk Krigstjeneste.¹ Man vidste formentlig ogsaa, at Rantzau kendte Zarens Fætter, Prins Georg af Holsten-Gottorp, der paa denne Tid kom til St. Petersburg og var velset af Zaren; Haxthausen nærede Frygt for, at denne Prins, der formodedes at være danskfjendtlig, skulde øve en uheldig Indflydelse paa Kejserens Stemning mod os. Endelig har man vel ogsaa vidst, at Rantzau fra et Par Ophold i Wien var bekendt med Robert Keith.

IV

Rantzau-Ascheberg i St. Petersburg.

Grev Rantzau, der vel nok har kendt Beringskjolds Rygte, synes ikke at have været glad ved Tanken om at skulle ledsage ham til St. Petersburg; efter hans egne Udtalelser til Haxthausen gjorde han det kun af Hensyn til de nævnte Breve og Meddelelser fra København, der bød ham have Tillid til Beringskjold.² Det nærmere Indhold kendes ikke, men da Rantzau straks opsøgte Haxthausen og gjorde nøjagtig Rede for sine Hensigter, tør man gaa ud fra, at disse ikke i nogen Henseende har været i Modstrid med de Ordre, Gesandten modtog gennem Bernstorff. Hensigten var, at Rantzau skulde benytte sine Forbindelser i St. Petersburg til at paavirke Zaren i samme Retning, som det forsøgtes gennem Sir Robert Keith og Saldern. Det synes udelukket, at der ved Breve fra Køben-

¹ Depeche fra Haxthausen 1762 ^{13/3/24/3} (III, Fol. 3) modtaget ^{11/4}.

² Depeche fra Haxthausen Nr. 105 1762 ^{16/4/27/4}; Nr. 106, ^{19/4/30/4}; Nr. 108, ^{29/4/10/5} og oven citerede Koncept til Brev fra Haxthausen til A. G. Moltke 1762 ^{29/4/10/5}.

havn har været givet Rantzau nogen officiel Mission. Det er derfor, efter alt hvad der foreligger, rigtigt, naar Bernstorff i en Ordre af 22. Maj — efter at det var blevet ham klart, at den beringskjold-rantzauske Sendelse til St. Petersburg var spoleret ved Beringskjolds uheldige Optræden¹ — erklærede, at Rantzau ikke havde „aucune commission“ fra Kongen. Meningen har ikke været at etablere „des doubles négociations“, men øve en Underhaandspaaavirkning, der kunde muliggøre det for Haxthausen at føre de løbende Forhandlinger om en Udsoning (Mageskifte) med Zaren til et heldigt Resultat.

Da Beringskjold med Rantzau naaede Königsberg, kom han i Strid med sin kalmukkiske Tjener, hvem han pryglede og fratog hans Ur; Tjeneren gik i Vrede til den russiske Øvrighed og angav sin Herre som dansk Spion, hvorpaa Kommandanten traf Anstalter til at fængsle den Rejsende.² Beringskjold følte Faren; efter en Scene med Rantzau, der var forbitret over at være kommet ind i en saa ubehagelig Situation, flygtede han og naaede tilbage til København, hvor han maatte aflægge Rapport om sine Fata. 22. Maj skrev Bernstorff til Haxthausen, at Beringskjold nu var her; Gesandten behøvede ikke at være urolig for hans Skæbne. „Kongen har lige befalet mig at drage Omsorg for, at han ikke foretager nye Udflugter.“ *Dette Udtryk er ensbetydende med, at Befalingen er Mollkes*; alt fra Frederik 5. gik gennem denne. Efter dette ubehagelige Optrin i Königsberg synes Rantzau at have haft mest Lyst til at vende om, men fandt ingen Mulighed for at gøre dette uden at kompromittere sig over for den russiske Øvrighed, som vidste, at han var kommet dertil i Følge med en Person, der var angivet for Spionage og om Natten var flygtet.³ 14./25. April kom Rantzau til St. Petersburg fuld-

¹ Sml. S. 342.

² Episoden i Königsberg, der først er omtalt i Vedels Afhandling i Danske Samlinger, belyses nærmere i Haxthausens Depeche 16/4/27/4 og i et Brev fra en Mand i Danzig, indlagt i det oven omtalte Læg med Beringskjolds Breve.

³ Depeche fra Haxthausen Nr. 105, 1762 16/4/27/4.

kommen klar over, at Rygtet om hans og Beringskjolds Æventyr var gaaet forud for ham. Straks samme Dag søgte han Forbindelse med Haxthausen.¹

Den danske Gesandt var ikke glad ved Besøget. Fra Bernstorff havde han paa dette Tidspunkt ingen Besked modtaget. Den vanskelige Vinter hindrede stadig den regelmæssige Forbindelse med København; Faren for, at Brevene, der idelig blev aabnede, ikke skulde modstaa Dechiffreringsforsøg, havde bragt Bernstorff til at skrive saa kort som muligt. Gesandten maatte derfor handle efter Konduite; han var en opvakt og energisk Personlighed og optraadte helt igennem til sin Regerings Tilfredshed. Nogen Modsætning mellem ham og Bernstorff spores ikke paa noget Tidspunkt.

Den 9./20. April havde Saldern tilkaldt Haxthausen til en hemmelig Samtale og fortalt, at et Brev til hans Broder, Kaptajn Saldern, der nylig var kommet med Meddelelse fra Bernstorff, hvori Beringskjolds Ankomst var omtalt, var blevet opsnappet og sammen med det ovenfor nævnte Brev fra Beringskjolds Tjener, hvori denne havde skrevet, at hans Herre snarlig vendte tilbage til St. Petersburg „chargé d'importantes affaires“ fra det danske Hof.² Til alt Held var disse Papirer kommet i Hænderne paa en russisk Minister, der stod paa en god Fod med Saldern og i Stedet for at forelægge Kejseren Papirerne havde givet dem til Saldern og advaret denne mod Beringskjold, der var en Person mistænkt for dansk Spionage, som i det Øjeblik, han kom til St. Petersburg, vilde blive anbragt i Fæstningen. Denne Salderns Meddelelse satte Haxthausen i stor Uro. Han gav straks Kammerherre Brockdorff Meddelelse om de opsnappede Breve, og denne sendte Ilbud ud for om muligt at hindre Beringskjold i at vove sig ind i Rusland.³ Umiddelbart efter fik Haxthausen (som det ses af hans Depeche til Bernstorff af 16./27. April) den Un-

¹ Brev af 14/4/20/4, aftrykt Arup 14.

² Apostille til Depeche fra Haxthausen Nr. 103, 1762 9/4/20/4, modtaget 9/5.

³ Depeche fra Haxthausen Nr. 104, 1762 12/4/23/4 (Fol. 8) modtaget 12/5.

derretning af 30. Marts, som Bernstorff havde givet ham om Beringskjolds Ankomst, og hans Uro blev ikke mindre. 24. April kom Rantzau-Ascheberg og fortalte om Æventyret i Königsberg og om Beringskjolds Flugt. Allerede forinden havde Haxthausen, der ikke vidste, ad hvilken Vej Beringskjold kunde ventes, skrevet til sin Kollega Schack i Stockholm og bedt ham standse Beringskjold, hvis han kom denne Vej. Nu skrev han til Osten i Warschau og bad ham skaffe Beringskjold i Sikkerhed, saafremt han lagde Vejen gennem Polen.¹ Men Haxthausen var højst misfornøjet med disse ekstraordinære Emissærer, der ankom. I Depeche 12./23. April (Fol. 4) skrev han til Bernstorff, at han ikke kunde overbevise sig om, at enten Rantzau eller Beringskjold, der forlængst havde et daarligt Kygite i St. Petersburg og ikke havde nogen anden Siøtte der end sit Venskab med „un homme disgracié“ (Brockdorff), kunde gavne i et Øjeblik som dette, saa lidt som Kaptajn Saldern eller andre af den Slags. Han var som dansk Gesandt altfor udspioneret og mistænkt fra alle Sider til, at slige Bestræbelser efter hans Skøn kunde gavne i en saa vigtig Sag som den, hvorom det i Øjeblikket drejede sig, da der skulde tilvejebringes en Overenskomst mellem to store Monarker. „Disse hemmelige Bestræbelser (ces menées) sætter mig i den grusomste Forvirring og forøger i højeste Grad min Sorg og min stigende Bekymring, saa meget mere, som jeg kun ser skadelige Følger deraf.“ Det ses heraf, i hvor ringe Grad Rantzau svarede til, hvad Gesandten havde tænkt sig, da han foreslog Sendelsen af en Ambassadør.

Rantzaus Ankomst forøgede Gesandstens Forlegenhed.² Han havde nogen Tid i Forvejen gennem Overkammerherre Brockdorff hørt Tale om, at Greven agtede sig fra

¹ Koncepter til Brevene til Schack og Osten findes iblandt Haxthausens Papirer (R. A. Privatarkiver).

² Med de følgende Udtalelser kan sammenholdes den svenske Charge d'affaires Jahnkes Depeche 1762 ²⁸/₅/⁸/₆ (Rigsarkivet, Stockholm) om Haxthausens Udtalelser om Rantzaus Ankomst. Se ogsaa Haxthausens Koncept til Brev til Schack 1762 ¹⁶/₄/²²/₄, blandt H.s Privatpapirer (R. A.).

Danzig til St. Petersburg for der at søge militær Ansættelse, men han havde ikke troet derpaa;¹ fra København havde han endnu ikke faaet nogensomhelst Meddelelse om Rantzaus Mission og mente derfor straks, da Greven dukkede op, at hans Hensigt alligevel var at gaa i russisk Tjeneste. Den første Samtale oplyste Fejltagelsen. Rantzau meddelte, at han kom efter Opfordring fra København, og udviklede en Plan til Udsoning, han vilde søge at faa Zaren til at antage, hvis han fik Adgang til ham gennem Prins Georg af Holsten-Gottorp, til hvem han stod i Venskabsforhold. Kærnen i denne Plan var en gottorpsk Familiealliance, i Smag med den bourbonske Familiepagt, der kort forinden var sluttet ved Choiseuls Bestræbelser; „Grev Rantzaus Plan er saa udstrakt, at jeg knap ser nogen Mulighed for, at den kan lykkes“, skrev Gesandten straks til København.² Han havde al mulig Tillid til Grevens gode og patriotiske Hensigter, men indtil han fik Ordre fra København, tog han det Standpunkt ikke at give ham nogen Oplysning om de officielle Forhandlinger eller om sine hemmelige Forbindelser. Rantzau havde bedt om Vejledning og Bistand; alt sligt ydede Haxthausen ham gerne og mente, at hvis Greven vilde følge hans Direktiver, saa var det vel ikke umuligt, at han, „avec l'adresse et l'esprit qu'il a“, kunde paavirke Zaren. Haxthausen ønskede oprigtigt, at det maatte lykkes, men havde ikke meget Haab derom.

Gesandtens Depecher beretter om Rantzaus Bestræbelser i de følgende Uger. Han virkede især gennem Prins Georg, der satte megen Pris paa ham, og blev af denne præsenteret for Kejseren. Han kom ogsaa i Forbindelse med Saldern. For at skjule den egentlige Hensigt med sin Rejse sagde Rantzau til alle med et af sine kendte bons mots, „at han var kommet til Kejserhoffet ligesom Dronningen af Saba kun for at se, beundre og atter drage bort“;³

¹ Depeche fra Haxthausen 1762 13/3/24/3, III, Fol. 2.

² Depeche fra Haxthausen Nr. 105, 1762 16/4/27/4, Fol. 5.

³ Haxthausens Depecher Nr. 105, 16/4/27/4, Nr. 106, 19/4/30/4. Det samme Udtryk nævnes i Jahnkes Depeche til Stockholm — Forsoningsplanen er refereret af Vedel i Danske Samlinger IV, 392—93.

til sine Venner sagde han, at han var kommet for hos Kejseren at opnaa en Gunstbevisning til Fordel for sin Svi-gerfader, Grev Rantzau-Oppendorff i det gottorpske Holsten, med hvem han endnu levede i Uvenskab, og hvem han derved vilde forsone. Ved sit aandfulde og morsomme Væsen erhvervede han Venner, men det slog fejl, naar han haabede at vinde Indgang hos Kejseren og specielt at vinde denne for sin store Forsoningsplan. Ved en Sammenslutning skulde de forskellige Grene af det oldenborgske Hus vinde stor Magt i Nordeuropa. Kongen af Danmark skulde have hele Holsten og Bispedømmet Lübeck. Kejseren skulde nøjes med Rusland og med en fremtrædende Stilling inden for den oldenborgske Familie samt en stor Pengesum til at lette hans Finansnød. Flere oldenborgske Prinser, bl. a. Prins Georg, skulde have Lande, hele Familien forenes i en stor Alliance. „Dette er det væsentligste i den Plan, som Grev Rantzau har dannet sig“, skriver Haxthausen til Bernstorff 19./30. April. „Den er i Sandhed let at udtænke, men ikke ligesaa let at faa billiget eller udført i alle dens Punkter“. Rantzau paastod, at han haabede at naa sit Formaal i Løbet af otte Dage, hvis ikke, vilde han straks forlade St. Petersburg.

Af Gesandtens Indberetninger, som alle (det bør udtrykkelig bemærkes) er skrevet, uden at han fra Bernstorff har modtaget nogensomhelst Ordre eller Anvisning om sin Optræden over for Rantzau, fremgaar, at han har næret stor Skepsis over for Muligheden af, at Rantzau kunde udrette noget som helst. Han har nok syntes om Grevens livlige og ekstravagante Personlighed, været overbevist om hans redelige og uegennyttige Hensigter og har hjulpet ham med Raad og Daad. Men han har paa den anden Side frygtet, at Rantzau kunde løbe sig en Staver i Livet; den svenske Chargé d'affaires v. Jahnke kunde indberette, at hans danske Kollega havde vist nogen Frygt for, at en saa besynderlig Mand kunde paadrage sig Ubehageligheder ved sin uforsigtige Tunge.¹ Haxthausen kendte Terrainet, han saa klarere Dag for Dag, at selv Mænd som den engelske

¹ Ovenciterede Depeche.

Gesandt, Saldern eller Prins Georg ikke formaaede at ændre Zarens Stemning; han var paa det rene med, at en Nyankommen ikke kunde udrette noget, selvom han var i Besiddelse af al den Esprit, Evne til at vinde og underholde, som Grev Rantzau-Ascheberg raadede over.

Til disse Vanskeligheder kom det Uheld, Rantzau havde haft ved sin Forbindelse med Beringskjold. Han var, før han kom til St. Petersburg, stemplet som dansk Spion, og som Haxthausen udtrykker det, „afskyede Kejseren ham og viste ham end ikke den simpleste Høflighed“.¹ Hvorvidt han kom i saa nær Berøring med Zaren, at han overhovedet fik Lejlighed til i sin vittige og aandfulde Form at udvikle sine politiske Planer, der, som Haxthausen bemærkede, indeholdt „meget gode og udmærkede, endog solide Ting, men var iblandet med Kimærer og gigantiske Ideer“, maa staa hen. Han opnaaede i hvert Fald intetsomhelst, men havde al sin „Esprit, Behændighed og Dygtighed behov“ for ikke at komme i Ulykke. Det var nok rigtigt, naar Prins Georg nogle Maaneder senere efter Zarens Fald fortalte, at det udelukkende skyldtes hans Indflydelse, at Zaren ikke lod Rantzau kaste i Fængsel eller sende til Sibirien.² Prinsens Udtalelser, sammenholdt med Haxthausens Indberetning, gør det rimeligt, at det ikke alene var Mistanken for at være dansk Spion, der havde ophidset Kejseren mod Rantzau. Denne havde ogsaa vakt hans Vrede ved at udtale sig „en bon danois“ og rose de danske Militærforanstaltninger og St. Germain's militære Dygtighed, alt for at give et Indtryk af, at det ikke vilde være saa let en Sag at vinde den Krig mod Danmark, som Kejseren forberedte. Det havde forbitret denne, at Rantzaus Udtalelser herom havde vundet Bifald

¹ Depeche Nr. 108 ^{20/4/10/5}. Citeret efter Koncepten (III. Depeche Pag. 4); den tilsvarende Del af Udfærdigelsen findes ikke, men paa den øvrige Del af denne staar Bernstorffs Modtagelsespaategning, 1762 ^{23/5}, par le Courier Jensen. — Paa Koncepten har Haxthausen skrevet, at Dep. er afgaaet ^{20/4/11/5} Kl. 2 Nat.

² Indberetning fra Kaptajn Abercorn i Danzig, 1762 ^{26/8}, R. A. T. K. U. A., Rusland A II. Diverse Korrespondanceakter vedrørende Mageskiftet I.

i hans Omgivelser, hvor kun faa var for Krigen; endelig skulde Rantzau have haft den Dristighed at sige rentud baade til Prins Georg og til Kejseren, at hvis Kejseren ikke lod være med denne Krig mod Danmark, vilde det gaa ham, som det siden skete, Krigen vilde give Signalet til en Paladsrevolution. At Rantzau har udtalt sig nøjagtig saaledes, kan ikke dokumenteres; det er dog ikke urimeligt efter den flotte Maade, hvorpaa han ved saa mange andre Lejligheder udtrykte sig. Han udrettede imidlertid intet. 18. Maj forlod han meget misfornøjet St. Petersburg, og Haxthausen skriver til Bernstorff, at han ikke var ked af, at han var borte, thi det var ikke langt fra, at hans Iver havde bragt ham i Ulykke.¹ Den svenske Chargé d'affaires skrev, at han „aldeles ikke havde været gouteret.“ Den Ordre fra Bernstorff af 26. April, som Arup (15) kalder „Bernstorffs afgørende Modtræk mod Rantzau og Moltke“, var ankommet til St. Petersburg 1/12 Maj;² men det fremgaar af Haxthausens Depecher, at denne Ordre ikke paa nogen Maade har paavirket hans Optræden overfor Rantzau; denne var i Overensstemmelse med tidligere Ordre fra en Tid, da der aldeles ikke har været Tale om Rantzau. Haxthausen havde, som det fremgaar af hans Depeche, adskillig Sympathi for den begavede Herre, han beundrede den Energi, hvormed han havde sat sig ind i Forholdene i St. Petersburg, og han bestræbte sig for, at man ikke i København, hvor Rantzau havde mange Fjender, skulde tillægge ham nogen Skyld for, at han ikke havde udrettet noget. Dette beroede paa Forhold, over hvilke Rantzau slet ikke havde været Herre. Haxthausen skrev baade til Bernstorff og til Moltke til Gunst for ham, bad dem gøre noget for Rantzau, kalde ham til Holsten for at bruge hans Kendskab til de russiske Forhold, om muligt paany lade ham indtræde i den danske Hær. Han skildrede Greven som en patriotisk og ivrig Mand, der fortjente at blive i sit Fædrelands Tjeneste.

¹ Depecher fra Haxthausen 1768, ⁷15/1815; ¹⁴15/2515 og ¹⁵15/2615.

² Ankomsttiden ses af Haxthausens Depeche Nr. 109, ³15/1415 (Koncepten).

Der er i Kilderne ikke det allermindste, der tyder paa, at Bernstorff har frygtet, at Rantzau skulde opnaa Resultater i St. Petersburg. Naar Prof. A. har læst dette ud af de Ordre, hvori Bernstorff omtaler Rantzaus Sendelse, maa det bero paa, at han er gaaet ud fra, at Beringskjolds og Rantzaus Sendelse er sket uden Bernstorffs Vidende, bag hans Ryg iværksat af Moltke. Ud fra denne Opfattelse maa det øvrige være konstrueret, men naar Forudsætningen, som i det foregaaende paavist, bevislig er urigtig, er det umuligt at opfatte Bernstorffs Udtalelser om Rantzau paa den Maade, som Forf. har gjort.

Bernstorffs Ordre til Haxthausen indeholder meget lidt baade om Beringskjold og om Rantzau. Om den førstnævnte har vi først Udtalelsen af 1. Febr., hvor Bernstorff antyder, at Beringskjold, hvis Hensigter han anser for gode, næppe vil kunne gøre megen Nytte, men dog altid skaffe visse Oplysninger. Dernæst anmeldes hans Ankomst 30. Marts; det gentages, at han visselig er velsindet, men Haxthausen opfordres til at passe paa, at han ingen Mistanke faar om Forbindelsen med Saldern, da alt vilde være tabt, hvis han fik den mindste Kendskab dertil. Endelig konstaterer Bernstorff, da Beringskjold er vendt tilbage til København efter Königsberg-Affairen, 22. Maj, at Haxthausen kan være rolig; Kongen har befalet at passe paa, at Beringskjold ikke gør nye Udflugter.

Rantzau omtales kun to Gange i Bernstorffs Noter. Først i Noten af 26. April, hvori Bernstorff, der øjensynlig gaar ud fra, at Rantzau nu er i St. Petersburg, uden at oplyse de nærmere Omstændigheder eller Formaal med Rantzaus Sendelse, blot beder Haxthausen behandle ham høfligt, men uden nogen særlig Fortrolighed; Gesandten bør ikke undlade at holde lidt Øje med hans Opførsel og Færden.¹ Allerede sidst i Februar var Beringskjold rejst til Danzig for efter Aftale med Moltke og Bernstorff at

¹ Det vedkommende Sted i Ordren lyder saaledes: „Vous vivrés poliment, mais sans aucune liaison particulière avec le comte de Rantzau Ascheberg, et Vous ne laisserés pas d'observer un peu sa conduite et ses allures.“ (Geh. Reg. 1762 I, 161).

tage Rantzau med sig. Saafremt det havde været Bernstorff om at gøre at modarbejde Rantzau, at gøre Modtræk mod ham, saaledes som Arup mener, vilde det dog være højst besynderligt at vente halvynden Maaned hermed. Det rimelige vilde da have været under en eller anden Form at instruere Haxthausen, men det fremgaar af Haxthausens Depeche til Bernstorff, at han aldeles intet har hørt; den Vej kunde jo ogsaa have være benyttet, at advisere Saldern gennem Otte, men i Korrespondancen mellem Bernstorff, Otte og Saldern findes ingen saadan Meddelelse. Det er kun om Beringskjolds Ankomst, at Otte har sendt Meddelelse til St. Petersburg i det Brev, der blev opsnappet. Der er ingen Antydning af, at der fra København er kommet nogen Meddelelse til St. Petersburg om Rantzau, endsige i Disfavør af ham. Efter den korte Anvisning af 26. April venter Bernstorff helt til 22. Maj, før han atter omtaler Rantzau over for Haxthausen, og dette sker, hvad der er værdt at lægge Mærke til, først efter at Bernstorff 16. Maj har modtaget Haxthausens Depeche af 16./27. April. Paa dette Tidspunkt har — og det er vigtigt — Bernstorff ikke blot talt med den hjemvendte Beringskjold, men ogsaa i Haxthausens første Beretning efter Rantzaus Ankomst til St. Petersburg faaet Besked bl. a. om den store Plan om en gottorpsk Familiealliance med ny Territorialfordeling etc., som Rantzau vilde lægge til Grund for sin Paavirkning af Zaren. Da, først da, skriver Bernstorff udførligt til Haxthausen, og gør dette med Paaberaabelse af udtrykkelig Ordre fra Kongen („par ordre expres de S. M.“). Dette vil, saaledes som Forholdet ved Hoffet laa, og efter Sprogbrugen i hele Frederik 5.s Tid sige: efter Aftale med Moltke. Denne Note som ogsaa den af 26. April var, det maa man gaa ud fra, efter den gældende Forretningsorden (indført 1749) forelagt Moltke eller Kongen gennem ham og er for øvrigt afskrevet paa rette Plads i Geheimeregistraturen, der selvfølgelig har staaet til Moltkes Raadighed. Der er altsaa ikke Tale om nogen Udenomsmeddelelse til Gesandten. Hvad Bernstorff skriver om Rantzau, er skrevet i fuld Aabenhed.

Det er umuligt at opfatte disse to Meddelelser som indeholdende „et Modtræk“ imod en hemmelig Aktion fra Moltkes Side, som Bernstorff først nu faar fuld Klarhed over og derved „med eet sin hele Kampkraft igen“ (Arup 15). Jeg forstaar slet ikke Meningen med det sidste Udtryk, da jeg ikke ved, naar Bernstorff i den foreliggende Situation skulde have mistet nogen „Kampkraft“, men jeg gengiver (efter Geheimeregistraturen Fol. 205) in extenso alt i Bernstorffs Ordre, der direkte eller indirekte har Betydning i denne Sammenhæng. Til Forklaring tjener, at Haxthausen i sin Depeche til Bernstorff af 16./27. April har gjort omhyggelig Rede for sine Forhandlinger med Sir Robert Keith og Saldern og forelagt Forslag om Bestikkelse til en Række underordnede Personer i Zarens Omgivelser. Yderligere har denne Depeche indeholdt Meddelelsen om Beringskjold og om Rantzaus Ankomst, samt en Anmodning om, at Bernstorff vilde instruere Gesandten „om paa hvilken Fod denne skulde leve med Rantzau, og om han skulde give Greven Oplysning om Sagerne og om vore Forbindelser“.

De paagældende Steder af Depechen lyder:

„Je vous répète au reste tout ce que j'ai eû l'honneur de vous dire dans mes dépêches déjà citées, tant à l'égard de ce ministre (c: Sir Robert Keith), que je regarde comme le premier et le plus sûr des amis du roi en Russie, qu'à celui de Mr. de Saldern. Suivés leurs avis, et n'épargnés aucune somme point excessive pour gagner tous ces personnages subalternes qui entourent l'empereur, et qui ont tant de pouvoir sur son esprit. Vous sentirés encore plus vivement que moi la nécessité et l'importance de cette permission que le roi vous donne. . . .

Beringskiold est icy. N'ayés point d'inquietude à son sujet, le roi m'a déjà ordonné d'avoir soin, qu'il ne fasse point de nouvelles courses.

Je vous réitère simplement ce que je vous ai mandé à l'égard du c. de Rantzau-Aschberg. Je le crois trop homme d'honneur pour craindre qu'il fasse aucune manoeuvre en Russie contraire à ce qu'il doit au roi par tant de titres, mais je ne dois pas moins vous dire par ordre exprés de S. M., que vous n'ayés pas à lui faire part des secrets qui vous sont confiés. Ne pensés pas qu'il ait aucune commission de S. M. Les doubles négociations, qui ne font que se croiser, ne sont point du tout du goût du roi, S. M. ne les employe en aucune cour, et elle les employera moins encore à celle ou vous êtes. Vivés donc honnettement

avec le c. de Rantzau, et comme avec un homme de naissance et de distinction. Assistés le de vos bons avis, si vous le jugés à propos, mais ne donnés aucune occasion ni à lui ni à personne de croire, que vous ayés une intelligence secrette avec lui, ou qu'il soit à Petersbourg par le commandement du roi. S. M. ne s'oppose point à son sejour dans ce pays là, mais ne le desire pas non plus, et elle ne veut avoir ni être censée d'y avoir part."

Motiverne til Bernstorffs Ordre er fuldkommen klare, og der er ingen Brug for en Hypotese om, at Bernstorff har affattet den, fordi han følte sin Udenrigsministerpost truet ved en hemmelig Aktion fra Moltkes Side eller for at udtrykke Tilfredshed med, at Beringskjolds Optræden havde forskærtset enhver Mulighed for Rantzau for at udrette noget. Da Bernstorff i alt Fald havde billiget, at Beringskjold blev sendt til Rusland, og trods al Mistillid ansaa ham for velsindet, har han — foruden af mange andre Grunde — næppe kunnet føle Skadefryd over, at han var kommet saa galt afsted.

Den gentagne Ordre til Haxthausen om ikke at lade Rantzau — saa lidt som Beringskjold — faa Del i Hemmelighederne med Saldern, var en simpel Følge af hele Forholdet til denne, og ingen, der har mindste Kendskab til Rantzaus impulsive og uregelrette Personlighed, kan undre sig over, at Bernstorff i den foreliggende farlige Situation ikke ønskede at inddrage ham i de farlige russiske Hemmeligheder. Rantzau var Ven af Brockdorff, Salderns bitre Modstander; hvor let kunde, selv mod Rantzaus Vilje, ikke Forbindelsen med Saldern blive antydet paa urette Sted. Det er karakteristisk, at Haxthausen, der havde Sympathi for Rantzau, selv indtog netop dette Standpunkt ogsaa uden Bernstorffs Instrukser og vaagede nøje over ikke at indvie Rantzau i disse Hemmeligheder. Men dernæst motiverer Indberetningen om Rantzaus store politiske Planer fuldkommen Bernstorffs skarpe Fremhæven af, at Haxthausen ikke maatte opfatte Rantzau som en betroet Mand, en politisk Kommissionær. Det er rimeligt, at Bernstorff er kommet til at nære meget stor Betænkelighed ved at høre, med hvilke storpolitiske Planer Rant-

zau omgikkes; i sin næste Indberetning om Samtaler med Rantzau af 29. April/10. Maj fremhævede Haxthausen, at Rantzau med Forsæt ikke vilde give sine Memoirer til Zaren om Familiealliancen Udseende af „*mémoire en forme*“, men denne Indberetning var ikke kommet Bernstorff i Hænde 22. Maj, den kom — efter hans egen Modtagelsespaategning — først til ham Dagen efter. Det er vel iøvrigt tvivlsomt, om den vilde have beroliget Bernstorff synderligt.

Vi ved ikke, hvad Moltkes Brev til Rantzau kan have indeholdt; jeg anser det for sandsynligt, at det er affattet efter Samraad med Bernstorff, men selv om dette ikke er Tilfældet, kan det ikke have indeholdt nogen Opfordring til i St. Petersburg at forelægge vidtgaaende storpolitiske Planer af denne Art. Jeg skulde tro, at Moltke simpelthen har bedt Rantzau tage til St. Petersburg og ved Indflydelse paa sine Venner eller ved sine personlige vindende Egen-skaber søge at stemme Kejseren gunstig over for Danmark og derved bringe ham til at bifalde de Forslag til et Mage-skifte etc., om hvilke der stadig forhandlede gennem Haxthausen, og for hvilke der ogsaa arbejdedes gennem Saldern og Sir Robert Keith. Det ligger nær, at Bernstorff og Moltke, da de modtog Haxthausens Indberetning om Rantzaus Planer, er blevet meget urolige, ogsaa under Indtryk af den beringskjoldske Affaire. De har frygtet, at Rantzau, selv om han, som Bernstorff anerkender, sikkert ikke vilde foretage „nogen Manøvre i Rusland, der stred mod, hvad han af saa mange Grunde skylder sin Konge“, kunde komme ind i storpolitiske Aktioner, der kun kunde skade. Disse Overvejelser har maattet bestemme Affattelsen af Ordren til Haxthausen. Denne siger, at Haxthausen skal støtte Rantzau, hvor han kan, men ikke tro, at han er en hemmelig, politisk Ambassadør, og han skal vogte sig for at give det Udseende af, at Rantzau har nogen officiel Mission fra København. Det falder nøje i Traad med denne Tankegang, at Bernstorff slutter med at sige, at Kongen ikke har noget at indvende mod Rantzaus Ophold i St. Petersburg, men heller ikke noget Ønske

derom, og ikke vil have Del eller anses for at have Del deri. Der er ingen Antydning af Fjendskab, dulgt Ringedagt, Spot eller noget sligt i Bernstorffs Omtale af Rantzau, kun en alvorlig Forsigtighed, som Situationen lagde nær.

Haxthausens Behandling af Rantzau havde fra først til sidst svaret til Bernstorffs korte Forholdsordre af 26. April. Han har været tilbageholdende over for Rantzau, men hjulpet ham, hvor han kunde. Naar Prof. Arup udtaler, at Haxthausen kommer til at føle megen Sympathi for Rantzau, „om hvem han vidste, at han skulde tabe“, da maa det siges, at hvis denne Vending er Udtryk for den Opfattelse, at Haxthausen har ment, at Rantzau skulde tabe, fordi man fra København, bl. a. gennem ham som Gesandt, modarbejdede Greven, saa er denne Betragtning ikke rigtig. Rantzau blev ikke modarbejdet fra København; han blev ikke af Bernstorff eller Moltke anbragt paa nogen Uriaspost. Derimod var det rimeligt, at Haxthausen var ked af, at Omstændighederne havde gjort det saa vanskeligt for Rantzau at udrette noget i St. Petersburg, at hans Bestræbelser i Virkeligheden maatte anses for haabløse; heri havde den beringskjødske Affaire sin Andel, men desuden vidste Haxthausen, at Zarens Stemning mod Danmark nu i Maj Maaned, da Forberedelserne til Felttoget var i fuld Gang, og den franske og den østrigske Gesandt ophidsede ham, var saa forbitret, at ethvert Forsøg paa at tale ham til Fornuft vilde være haabløst.

Det er en Fortjeneste ved Professor Arups Afhandling at have understreget, at der ikke kan rettes nogen Anke mod Rantzau-Ascheberg for hans Optræden i St. Petersburg i 1762. Man kan finde hans store Planer „kimæriske eller gigantiske“, og mene, at de var lettere at udpønske end at iværksætte; de var i Virkeligheden umulige og blev aldrig gennemført. Bernstorff selv havde Tanker om en gottorpsk Familiepagt, men af en mere praktisk og begrænset Karakter; heller ikke de fik nogensinde Betydning. Utvivlsomt har Rantzau i Kraft af hele sin Personlighed haft Lyst til at spille en Rolle, men der er ingen Grund til at antage, at han paa nogen Maade har trængt

sig frem;¹ han synes kun at have begivet sig til St. Petersburg, fordi han blev anmodet derom fra København. Han har i St. Petersburg gjort sit bedste for at tjene sit Lands Interesser; han var uskyldig i de Vanskeligheder, Beringskjold bragte ham ind i, og det kan ikke bebrejdes ham, at han ved sin velmente Ros over den danske Hær og ved sin frie Tale om Krigsplanernes Uforstandighed har ophidset Kejseren. Der foreligger intet om, at han under dette Ophold i St. Petersburg lagde Grunden til det Uvenskab med Saldern, der nogle Aar senere kan spores, der er ikke i Haxthausens Depecher nogen Antydning af sligt. Naar Arup mener, at Saldern modarbejdede Rantzau ved at bagvaske ham for Kejseren, er dette ubevist. Salderns og Rantzaus Formaal var de samme; Formodningen om, at Saldern skulde frygte, at Rantzau ved at opnaa Resultater skulde paaføre ham en ubehagelig Konkurrence og skade ham pekuniært, er dog ret søgt. Kontrakten mellem Saldern og den danske Regering var i Orden: Forudsætningen for de pekuniære og andre Fordele, Saldern skulde opnaa, var kun, at der tilvejebragtes en gunstig Ordning af Striden, men det var saa tvivlsomt, om dette lod sig opnaa, at enhver Støtte i Retning af Paavirkning af Kejseren kun kunde være Saldern velkommen. Det er dog for kunstigt at tænke sig, at Saldern skal have modarbejdet Rantzau, fordi han frygtede, at den danske Regering, hvis Rantzau, hvad der var højst usandsynligt, opnaaede at paavirke Zaren, skulde nægte at udbetale Penge til Saldern under Paaberaabelse af, at det var en anden Emissær, der havde tilvejebragt Resultatet. Hvad Rantzau-Aschebergs senere Forhold angaar, da vides der, mig bekendt, intet om, at Rejsen til Rusland har bidraget til at uddybe den Modsætning, hvori han tidligere stod til Bernstorff og Moltke, og som sættes i Forbindelse med, at han 1756 var blevet fjærnet fra sine Embeds- og Hofstillinger. Da Rantzau i 1766 kom tilbage til Hoffet i København, omtalte den preussiske Gesandt, der af Frederik 2.

¹ Sammenlign Holms Danmark-Norges Historie, III, 1, 297 og hans Biografi af Rantzau i Biogr. Lex. XVIII, 473--74.

havde faaet Ordre til at give fyldige Oplysninger om Rantzau, at Moltke og Bernstorff ti Aar tidligere havde bevirket hans Unaade, hvorimod han intet nævnede om, at hans „hemmelige Kommission“ i Rusland 1762 havde skabt Uvenskab mellem dem.¹ Jeg tør selvfølgelig ikke bestride, at Rantzau kan være blevet misfornøjet over den russiske Episode, selvom jeg ikke mener, at Bernstorff eller Moltke i nogen Henseende har behandlet ham utilladeligt. Men i hvert Fald er det ikke dokumenteret, at det var Tilfældet, og den stærke Modsætning, som traadte frem i Kristian 7.s Tid, kan meget vel have andre Aarsager. En kritisk Gennemarbejdelse af Rantzaus store Korrespondance med Gähler, vor værdifuldste Kilde til Rantzaus Karakteristik, vil muligvis kunne kaste Lys herover, og andet utrykt Materiale vedrørende Rantzaus Fale før og efter 1762 kan maaske give dybere Indblik i den ejendommelige Personligheds hele Udvikling.

Om hans Forhold efter Rejsen til Rusland 1762 indeholder de Akter, jeg ved denne Lejlighed har gennemgaaet, nogle Bidrag, som jeg skal nævne. De findes i Indberetningerne fra de danske Agenter Kuus og Kaptajn Abercorn i Danzig, der bygger dels paa Samtaler mellem dem og Rantzau, dels paa Meddelelser, som de to Herrer havde fra gennemrejsende russiske Stormænd.²

Rantzau var fra Rusland taget tilbage til Danzig, hvor han opholdt sig fra sidst i Maj til den 22. Septbr., da han, ledsaget af sin Hustru, rejste til Hamburg via Berlin. Omkring 1. Juli kom Saldern fra St. Petersburg til Danzig som Zarens Befuldmægtigede paa Rejse til Berlin, for der at deltage i den Konference, der skulde forsøge at udsone den dansk-russiske Tvist, men som aldrig traadte sammen, da Zarens Mord greb ind i Begivenhedernes Gang. Den russiske Resident i Danzig havde hidtil ikke aflagt Grev Rantzau noget Besøg, men øjeblikkelig efter sin Ankomst opsøgte Saldern Greven. Efter Kuus' Indberetning af 3.

¹ Depeche fra den preussiske Gesandt Borecke i København 1766, 11/10; Afskrift velvilligst meddelt fra Geheimestatsarkivet i Berlin.

² Sml. S. 322.

Juni havde de to Herrer ikke kunnet tale ugenert i Residentens Nærværelse, hvorfor de aftalte at træffes hos Saldern Kl. 9 samme Aften; straks efter denne to Timers Samtale med Saldern kom Rantzau til den danske Agent. Greven gav et omhyggeligt Referat af sin Samtale med Saldern, med hvem han indgaaende havde drøftet den russiske Regerings Hensigter over for Danmark. Denne Salderns Optræden tyder hverken paa, at han har næret Forbitrelse mod Rantzau, eller at denne har haft ham mistænkt for fjendtlig Optræden i Rusland. Afgørende er det dog selvfølgelig ikke; de kan have gjort gode Miner til slet Spil og haft Interesse i at søge hinanden. Kuus var overmaade glad ved, hvad han havde hørt af „denne Dansker, hvis Iver for sit Fædrelands Interesser er uendelig stor“. „Det er“, skriver Kuus til Bernstorff, „efter min Mening af Vigtighed for Tjenesten at bevare denne Følelse i ham; min Optræden overfor ham vil svare til denne Tankegang, og hvis Hans Majestæt vilde være saa naadig at vise ham sin høje Billigelse paa den ene eller den anden Maade, saa vover jeg at tro, at dette vilde opildne ham indtil Enthousiasmus og vilde kunne skaffe os interessante Oplysninger, naar den Tid kommer, da Prinsen af Holstein rejser her igennem. Grev Rantzau har ikke givet mig i Opdrag at anmode om noget for ham. Det vilde ikke sømme sig for en saa lidet distingueret Mand som mig at gøre dette, men man bør ønske, at de Følelser, han, som det vil være Deres Eksellence bekendt, nærer over for sit Fædreland og over for sin Suveræn, ikke forbliver uden Belønning fra Hans Majestæt. Det vil sige, at Greven maaske kunde faa den Ære at vandre i Fodsporet af den Helt, der bærer hans Navn og udgyde sit Blod og sit Liv for sit Fædreland og for dets guddommelige Fyrste af Huset Oldenburg“.

I August Maaned, altsaa efter Revolutionen i St. Petersburg, kom Prins Georg af Holsten-Gottorp gennem Danzig, og saavel Kuus som Abercorn havde Lejlighed til at tale med ham om Grev Rantzau. Prinsen fortalte, at Rantzau stod i regelmæssig Brevveksling med ham, og udtalte sig i stærke Ord om den Tillid, han nærrede til Grevens Ven-

skab for ham. Prinsen var nøje à jour med, hvilke Forbindelser og Venskaber Rantzau havde ved Hoffet i København. Kuus mente, at denne Viden stammede fra, at Rantzau's Korrespondance var gaaet gennem den russiske Resident i Danzig, som var Prinsens „Kreatur“. Til Kuus og Abercorn fortalte Prinsen, som ovenfor omtalt, hvorledes det kun skyldtes hans Beskyttelse, at Rantzau var sluppet vel fra de Farer, hvorfor han i St. Petersburg havde været udsat ved Zarens Vrede.

I Løbet af Sommeren blev Rantzau ked af Opholdet i Danzig. Han sagde til Kuus, at han var altfor kendt i Byen til, at han „sans indécence“ kunde vedblive at leve paa samme Fod, som han hidtil havde gjort. Det kom da vel godt tilpas, at Rantzau under 16. Oktbr. 1762 fik sin Generalmajors-Bestalling tilbage med 1200 Rd. i aarlig Gage. Det var formentlig Efterretningen herom, der midt i September naaede Rantzau i Danzig og gav Kuus Anledning til 15. Septbr. at skrive følgende til Bernstorff: „Jeg har glædet mig over det rørende Syn at se denne geniale Mands Øjne fyldt med Taarer, men af Taarer, der er ham værdig, fremkaldt af Glæde og Taknemlighed mod hans Fædrelands Fader. Gud give, at vi alle maatte være gennemtrængt af lignende Følelser, og gid det maatte lykkes i hvert Fald for nogle blandt os at lægge dem for Dagen i Gerning“. Faa Dage herefter var det, at Rantzau med sin Hustru vendte tilbage til Holsten.

Prof. Arup kalder den nævnte Pension og Generalmajors-Bestallingens Tilbagegivelse for en Drikkeskilling, som Moltke fandt for godt for Velanstændigheds Skyld at tilkaste Rantzau. Jeg mener at have paavist, at hverken Bernstorff eller Moltke paa Grund af Petersburg-Episoden havde nogetsomhelst at bebrejde sig overfor Rantzau; der er intet, der beviser, „at Bernstorff hadede Rantzau heftigere end nogensinde før“, eller „at Moltke selv næsten ikke mere kendte ham“, saaledes som Professor Arup siger. Den Pension, han fik, kan i hvert Fald ikke udlægges som Tegn derpaa, men viser dog snarere, at Moltke og Bernstorff fandt det rigtigt at gøre noget for Rantzau i

Overensstemmelse med de Henstillinger, de havde faaet saavel fra Haxthausen som fra Kuus. Der foreligger intet-somhelst om, at Moltke eller Bernstorff var misfornøjet med Rantzaus Optræden i St. Petersburg. Selv har Rantzau vel nok ikke været tilfreds med, hvad han fik, og da han senere i Kristian 7.s Tid fik sin Kommando tilbage og kom til at spille en politisk Rolle, var han en Modstander af baade Bernstorff og Moltke. Men man ved foreløbig altfor lidt om de Aarsager, der bevirkede, at Rantzau fra 1756 Frederik 5.s Regering ud blev holdt borte fra Hoffet og højere Embeder, til at man kan fælde nogen Dom om Bernstorffs og Moltkes Forhold overfor ham. Saa meget kan dog siges, at det, der foregik i 1762, efter hvad der hidtil er oplyst, ikke giver noget Grundlag for Bebrejdelse mod de to Stormænd for deres Optræden overfor den begavede og meget ekstravagante Mand, hvis Vandel og Karakter ubestridelig indeholdt Momenter, der kunde gøre det tvivlsomt, om han egnede sig til høje Stillinger.

V.

Moltke kontra Bernstorff?

Endnu staar tilbage at vurdere Hovedpunktet i Prof. Arups Fremstilling af Rantzaus Mission. Viser den Sammenhæng, jeg nøjagtig har udredet, at der var nogen Modsætning mellem Bernstorff og Moltke? eventuelt: af hvilken Rækkevidde var den?

I Perioden før Krisen 1761—62 var der ingen politiske eller personlige Modsætninger mellem de to Statsmænd. Det samme gælder om Aarene efter Krisen. Skulde Episoden Beringskjold-Rantzau som et Lynglimt aabne Indblik til Uenighed og Modsætningsforhold, der ellers er forblevet skjult, eller blot til en pludselig Krise i de to Mænds ellers saa gode Forhold midt under den farligste Situation, de sammen kom til at gennemleve? Vi ved intet om, at der i disse Aar var nogen anden Mand, som Moltke kunde ønske at sætte i Bernstorffs Sted; er det tænkeligt, at Forholdet mellem dem har været saa utrygt,

at Bernstorff under Krisen har frygtet en Intrige eller en Svigten fra Moltkes Side?

Kilderne indeholder intet herom, og den af Professor Arup opstillede Paastand tør vel betegnes søm en Hypotese, selv om den ikke udtrykkelig af ham selv betegnes saaledes. Spørgsmaalet bliver, om det er nødvendigt og forsvarligt at opstille en saadan Hypotese.

Jeg har paavist, at Sendelsen er sket med begges Vidende. Bernstorff har tænkt sig at anvende Beringskjold; baade han og Moltke har forhandlet med denne før hans Afrejse. Bernstorff modtager hans Indberetninger, der forudsætter Forhandlingerne med Moltke som bekendt for ham og indeholder Omtale af Henvendelsen til Rantzau. Beringskjold medbringer Brev til Rantzau fra Moltke. Bernstorffs Korrespondance med Haxthausen sker i officielle eller i partikulære Skrivelser, der var bekendt for Moltke, Alt dette tyder ikke paa Uenighed, i alt Fald ikke paa en Uenighed, der kan bringe Bernstorff til at føle sin Stilling truet ved en Aktion fra Moltkes Side; i Forf.s Udtryk, „at Moltke for den Gang maatte foretage et Tilbagetog“, synes at ligge den Tanke, at dette paastaaede Fremstød kun var et enkelt Udtryk for Moltkes Sindelag mod Bernstorff. Men hvad tyder dog herpaa? Jeg mener, at man ikke uden positive Beviser tør antage, at der overhovedet har hersket nogen Uenighed, end sige en dybere Modsætning, mellem Moltke og Bernstorff om den hele Sag. Jeg kan vel tænke mig, at der kan have været en vis Nuance i de to Mænds Opfattelse. De kan have skønnet forskelligt om de to Emissærers Kvalifikationer og om Hensigtsmæssigheden af at udsende dem. Sligt er overmaade ofte Tilfældet, hvor Statsmænd i Fællesskab skal tage en Beslutning; der kan være et endogsaa meget stærkt divergerende sagligt Skøn, uden at dette i nogen Maade behøver at fremkalde indbyrdes Mistillid. Det forekommer mig efter Bernstorffs Udtalelser om Beringskjold rimeligt, at han, om end med nogen Tvivl, har ment, at denne Herre burde anvendes nu i Rusland. Det er muligt, at det er fra Moltke, at

Tanken om Rantzau er udgaaet. Det er muligt, at Bernstorff kan have stillet sig mere skeptisk, og at han ved Modtagelsen af Haxthausens Indberetning 16. Maj kan have sagt til Moltke noget som: „Ser De, jeg havde Ret, da jeg var betænkelig ved at tage Rantzau med ind i Sagen“. Men dette er Gisninger, ganske uden Støtte i Akterne, og det er ikke nødvendigt at antage, at der har foreligget sliq saglig og begrænset Meningsforskellighed.

Herom kan forskelligt Skøn gøre sig gældende, men det forekommer mig meget betænkeligt uden noget Hold i Kilderne at opstille en Hypotese om, at der har eksisteret en dybtgaaende Modsætning mellem Moltke og Bernstorff, at Moltke er gaaet udenom Bernstorff, at Bernstorff har følt en alvorlig Ængstelse, at „det ikke bare gjaldt Danmarks Frelse, men Bernstorffs Udenrigsministerportefeuille“, at Bernstorff skjult for Moltke har maattet indlede en Modaktion. En saadan Hypotese kan alene bygge paa Fortolkning af et Par enkelte Udtryk i Bernstorffs Depeche, en Fortolkning, der, som jeg mener at have vist, hverken er nødvendig eller forsvarlig. Men særlig betænkeligt forekommer det mig at være at fremstille en Episode som den her behandlede ganske isoleret, uden Tanke paa, at de paagældende Personers Handling og Motiver dog maa ses som Led i deres hele, klart belyste, indbyrdes Forhold. Det gaar efter min Mening ikke an uden meget tvingende Grunde at opstille en Hypotese, der strider saa absolut og iøjnefaldende mod alt, hvad der ellers vides om de to Mænds Forhold. Historikere, der behandler Emner fra 18. Aarh., har ofte rige Kilder og behøver da ikke at bygge Bro eller søge Forklaring ved Hjælp af Hypoteser; de kan tilvejebringe en pragmatisk Fremstilling ved omhyggelig Udtømmning af Stoffet og en kritisk Vurdering af dette. Historikere, der arbejder i andre Perioder med nødtørftigt Materiale, tvinges vel ofte til Hypoteser, fordi de ingen anden Mulighed har til at komme fremad, men ved Brugen af Materiale fra 18. Aarh. bør man efter mit Skøn baade af principielle og af praktiske Grunde være forsigtig med

at opstille Hypoteser og i alt Fald sikre sig, at de ikke omstødes alene ved en udtømmende Bearbejdelse af det foreliggende Kildemateriale. Denne bør utvivlsomt foretages med samme Nøjagtighed og Grundighed som ved Kilder til ældre Tiders Historie.
